

БЕЗРОБІТТЯ — неможливість здійснювати всіма охочими працездатними людьми свою здатність до праці. Проблеми Б. традиційно посідають одне з центр. місць в екон. теорії, починаючи ще від робіт Т. Мальтуса, який пояснював наявність хронічного Б. тим, що темпи зростання насел. (а відповідно й пропозиції робочої сили) є вищими за темпи зростання обсягів виробництва, які визначають попит на робочу силу. Важливе місце проблеми Б. посідають у т. зв. класич. теорії (А. Маршалл, А. Піґу та ін.), які пов'язують наявність Б. тільки з недосконалістю механізмів ринк. саморегулювання. Кейнсіанська теорія бачить шляхи зниження Б. тільки в актив. втручанні держави в економіку. Теорія адаптив. очікувань (М. Фрідмен) заперечує принципову можливість відсутності Б. в суспільстві. Теорія економіки пропозиції стверджує, що осн. напрямом боротьби з Б. є зниження податк. тягара і створення сприятл. інвестиц. клімату. Гол. причинами Б. сучасна макроекон. теорія вважає такі: циклічність екон. розвитку (на стадії спаду неминуче відбувається скорочення виробництва й відповідне зменшення потреби в робочій силі, що є безпосеред. чинником Б.); структурні зрушення (не лише міжгалузеві, а й секторальні, внутрішньогалузеві й регіональні); наук.-технол. прогрес і впровадження нових технологій, що скорочують витрати живої праці; якісна невідповідність пропозиції робочої сили потребі в ній; рух робочої сили (профес., соц., регіон.).

Поміж усіма макроекон. проблемами Б. є такою, що безпосередньо позначається на людях, які Б. охоплені. Втрата роботи для більшості людей — це не лише втрата гол. джерела доходів, а й психол. травма. Водночас Б. має вагомі наслідки й для суспільства в цілому: необхідність екон. утримання певної кількості людей, що не роблять відповід. внеску до валового продукту; зростання демоекон. навантаження на робочу силу (рівень демоекон. навантаження вимірюється співвідношенням нетрудоактив. або непрацездатних і, відповідно, трудоактив. або працездатних контингентів), причому за рахунок насел. працездатного віку, чії потреби значно перевищують аналог. потреби дітей або осіб похилого віку; суттєву соц. напругу, зумовлену існуванням у суспільстві маргінал. груп населення (їхній склад поповнюють насамперед безробітні). Практично всі суттєві соц. конфлікти, що спостерігаються протягом 20 ст. так чи інакше пов'язані з Б. Досить згадати причини приходу до влади Б. Муссоліні та соц. тло, на якому переміг на поч. 30-х рр. А. Гітлер, негритянські заворушення на Пд. США наприкінці 80-х рр. Усе це дає достатньо підстав для того, щоб уряд будь-якої країни прагнув запобігти Б. чи

принаймні домогтися його скорочення.

Природне Б. Функціонування ринк. екон. системи, що спирається на принципи вільного вибору і носіїв (власників) робочої сили, і її споживачів, як свідчить аналіз, виявляється найефективнішим за умов існування певного резерву трудоактив. населення. Масштаби такого резерву визначаються конкретними екон. й соц.-демогр. особливостями регіону. Але штучна підтримка високого, економічно невиправданого рівня зайнятості неминуче супроводжується низькою ефективністю виробництва, інфляцією попиту тощо. Навпаки, надмірно високий рівень Б. посилює екон. розшарування суспільства, зубожіння окремих груп насел., тиск на держ. бюджет, викликаний необхідністю забезпечення немаєтних, нарешті, практично неминучі соц. конфлікти. Резерв робочої сили, що забезпечує можливість швидкого міжрегіон. й міжгалуз. перерозподілу робочої сили відповідно до коливань попиту і зумовлених ним коливань попиту виробництва на робочу силу, є природним Б. Природне Б. складається з фрикційного, пов'язаного зі зміною місця роботи, й інституційного, що породжується системою організації ринку праці, насамперед правовою системою. Існування фрикційного Б. пов'язане з тим, що встановлення рівноваги між пропозицією робочої сили й попитом на неї, зокрема пошук робочого місця, яке відповідає бажанню безробітного, потребує певного часу й зусиль. І що більше розрізняються вакантні робочі місця за своїми умовами, платнею тощо, то більше різноманіт. варіантів вибору постає перед пошукувачем роботи й довшим (за ін. рівних умов) буде час пошуку. Крім того, фрикційне Б. віддзеркалює мобільність робочої сили. Можна сказати, що фрикційне Б. є Б. руху. Гол. ознакою фрикційного Б. є його короткостроковість: зазвичай тривалість фрикційного Б. не перевищує 4-5 тижнів. У США, напр., наприкінці 80-х рр., коли заг. рівень Б. становив 5,5-6,5 % (бл. 7 млн осіб), прибіл. половина була без роботи менш як 5 тижнів. В Україні у 2000-01 лише 3 % безробітних не мали роботи менш як 1 місяць. Високий рівень фрикційного Б., як правило, не призводить до зубожіння охоплених ним і, відповідно до суттєвої соц. напруги в суспільстві, не викликає необхідності змінювати звичай. спосіб життя. Фрикційне Б. є ознакою динамічності ринку праці, відбиває швидкі зрушення як у попиті на робочу силу (насамперед, якісні), так і в її пропозиції. Інституційне Б. безпосередньо пов'язане з держ. політикою ринку праці, зайнятості, з системою оподаткування, гарантованим мінімумом оплати праці, системою соц. забезпечення безробітних, зокрема розмірами й порядком надання допомоги за Б., поінформованістю насел. щодо наявних

вакансій і можливостей. Можна вважати, що інституційне Б. стрімко зростає з поширенням соц. компоненту в ринк. екон. системі. Запровадження системи соц. захисту безробітних, надання їм досить пристойної допомоги протягом тривалого часу сприяють тому, що певна кількість пошукувачів не погоджується на будь-яке місце роботи, а чекає того, що максимально відповідає його настановленню. Наприкінці періоду, протягом якого безробітні мають право на допомогу за Б., спостерігається помітне зростання коефіцієнта працевлаштування, оскільки більшість вимушено погоджується на запропоновану їм роботу.

Природна норма Б. Цілком ясно, що природне Б. визначається конструкцією сучас. ринку робочої сили, регулюється його механізмами. М. Фрідмен, що заклав підвалини аналізу природного Б., ототожнював його норму з таким «рівнем Б., що є сумісним з реальними природними умовами функціонування ринку праці». Сучасна теорія зайнятості й ринку праці серед осн. постулатів приймає норму природного Б. для країн Зх. Європи на рівні 4–5 %, Пн. Америки — 6,5–7 %. Для України, з її високим рівнем мобільності робочої сили й відсутністю ринку житла, норма природного Б., ймовірно, може бути прийнята на рівні 3,5–4 %.

Вимушене Б. На відміну від природного Б., що, як правило, є певною мірою добровільним і не призводить до суттєвих негатив. наслідків, вимушене є довготривалим і вимагає часткових або повних змін способу життя. У складі вимушеного Б. розрізняють технологічне, структурне й регіональне. *Технологічне Б.* формується в результаті запровадження нових технологій, гол. чином на тих виробництвах, де заміна працівника машиною найбільш вигідна. Однак запровадження нових технологій не лише скорочує зайнятість, а й створює нові робочі місця. Так, нині в США на кожні 160 тис. скорочених робочих місць припадає бл. 140 тис. знову створених. *Структурне Б.* виникає в разі масштаб. структур. зрушень в економіці, швидкої зміни в структурі потреб у робочій силі. З огляду на неминучість цих процесів низка дослідників зводить і технологічне, й структурне Б. до природного. Структурне Б. на практиці проявляється в якійсь невідповідності між попитом на робочу силу та її пропозицією незалежно від співвідношення суто кількісних параметрів. Це призводить до принципово різних рівнів Б. серед різних соціодемогр. і профес. груп. Так, якщо 1988 серед. рівень Б. в США дорівнював 5,5 %, то серед шахтарів він був значно вищим — 7,4 %. Хоча структурне Б. постійно присутнє в динаміці економіки, соціально воно є досить хворобливим. Його розвиток примушує великі соц., профес. групи (практично повністю) змінювати спосіб життя, часто й місце проживання. Тому офіц. гарантії потерпілим від структурного Б. звичайно є одним із центр. компонентів держ. політики зайнятості. Так, у Великій Британії поряд зі службою зайнятості для всього насел. існує спец.

держ. служба, спрямована тільки на шахтарів. Здійснюються спроби надавати дієву допомогу цим групам саме в працевлаштуванні на основі їх перенавчання, створення для них нових робочих місць, виплати дотацій працедавцям за їх працевлаштування тощо. *Регіональне Б.* зумовлене переважно концентрацією в окремих територ. одиницях тих галузей економіки, яким притаманне найбільше скорочення потреб у робочій силі. Найчастіше потерпають від регіонального Б. регіони (окремі територ. одиниці) з монофункціональною структурою економіки.

Циклічне Б. Окремим видом Б., який безпосередньо пов'язаний із заг. екон. ситуацією, з обсягом виробництва й відповід. попитом на робочу силу, є циклічне Б. Характерною його ознакою є формування на фазах екон. спаду: макс. рівень припадає на нижчу точку спаду економіки й поступово знижується на фазах екон. зростання.

Критичний рівень Б. Якщо Б. в країні загрожує соц. кризою (вибухом), вважається, що воно досягло критич. рівня. Визначається цей рівень (інколи його називають порогом) дією цілої низки чинників, а саме: заг. чисельністю безробітних; чисельністю безробітних протягом тривалого часу; наявністю чи відсутністю у безробітних ін. джерел доходу або власності; рівнем ефективності системи соц. захисту безробітних; наявністю політ. каталізатора; особливостями соціопсихол. клімату в суспільстві. Зрозуміло, що чим більша чисельність насел. не має роботи (особливо протягом тривалого періоду), тим нижчим є критич. поріг, тобто тим нижчий рівень Б. суспільство може пережити без соц. катаклізмів. Знач. мірою підвищують цей поріг наявність ін. джерел доходу або будь-яка власність. Враховуючи це, уряд, напр. Великої Британії, прагнучи зупинити формування критич. рівня Б. внаслідок стрімкого скорочення зайнятості шахтарів, удався до надання їм земель. ділянок і кредитів для відкриття власної справи. Не викликає сумніву, що можливість одержання достатньої за розміром допомоги (за Б. або після закінчення строку — за бідністю), сприяє пом'якшенню гостроти проблем Б. й відповідно підвищенню критич. порога. Особливо важл. роль відіграє політ. каталізатор, тобто наявність певної політ. сили, здатної об'єднати безробітних та ініціювати їхні активні дії. В історії такі сили відомі. Зокрема, саме на хвилі масового Б. прийшли до влади нацисти в Німеччині. Соціопсихол. настанови є тим тлом, на якому формується критич. поріг: суспільство, якому притаманні високі орієнтації на чийсь допомогу (влади, адміністрації підприємства тощо) — т. зв. патерналізм, низька мобільність робочої сили і яке принципово не сприймає відкритого майнового розшарування, ймовірно, має відносно низький критич. поріг. Найвищий відомий в історії рівень Б., пережитий країною без видимого соц. напруження, це — 28 % безробітних в Іспанії наприкінці 80-х рр. Звичайно, можна роз-

раховувати на гострішу ситуацію: потенційно небезпечним є рівень Б. в 18–20 %. Що ж до України, то, виходячи з реал. ситуації на ринку праці, поширення зайнятості на земел. ділянках та ін. нерегламентованих форм трудової активності, обмеженого соц. захисту безробітних тощо, можна розраховувати на критич. поріг на рівні 16–18%.

Застійне Б. є особливо небезпечним, якщо триває довго. За результатами досліджень амер. соціологів, після річного Б. людина практично не може адаптуватися до нормальної трудової діяльності, навіть якщо вдається знайти робоче місце. Щодо молоді, то цей період зменшується вдвоє. Відповідно міжнар. статистика звертає увагу не тільки на заг. рівень Б., а й виділяє тих, хто довго не має роботи: понад 6 місяців (т. зв. тривале Б.) і понад 12 місяців (застійне Б.). В Україні, за даними 2001, 75,8 % безробітних не мали роботи понад 6 місяців, із них 50,5 % — понад рік.

Повне і часткове Б. З позицій окремого індивіда, Б. є повним у тому випадку, коли людина взагалі не має роботи й заробітків, а частковим — тоді, коли вона працює частину робочого періоду, одержуючи відповідно лише частину заробітку. В укр. законодавстві поки що немає норми «часткове Б.», але відомо, що в умовах вимушеної неповної зайнятості протягом 2001 працювало 1716 тис. осіб (13,3 % усіх зайнятих в економіці), ще 935 тис. (7,2 % усіх зайнятих) перебували

у відпустках без оплати. Осн. показниками, що характеризують Б., є заг. чисельність безробітних, тривалість Б., питома вага безробітних менш як місяць у загальній їх чисельності, питома вага безробітних більш як рік у загальній їх чисельності, рівень і структура Б. У 2001 заг. чисельність безробітних становила в Україні 2516,9 тис. осіб, а 2002 — 1008,1 тис. осіб працездатного насел. Середня тривалість Б. 2001 дорівнювала 10-ти місяцям. Жінки становлять 64 % зареєстрованих безробітних, молодь (до 28 р.) — 25,6 %.

Рекомендована література

1. Лившиц А. Я. Введение в рыночную экономику. Москва, 1992;
2. Современные международные рекомендации по статистике труда. Москва, 1994;
3. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / Пер. с англ. Москва, 1995;
4. Лібанова Е. М. Ринок праці: соціально-демографічні аспекти. К., 1996;
5. Скуратівський В., Палій О., Лібанова Е. Соціальна політика. К., 1997;
6. Key Indicators of the Labour Market. Geneva, 1999.

Е. М. Лібанова

Бібліографічний опис:

Безробіття / Е. М. Лібанова // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2003. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-41570>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України (докладніше).